

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Naar inzicht en vakmanschap. A.-J. Roubo's L'Art du menuisier over interieurbouw en meubelmakerij in de achttiende eeuw

den Otter, H.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

den Otter, H. (2016). *Naar inzicht en vakmanschap. A.-J. Roubo's L'Art du menuisier over interieurbouw en meubelmakerij in de achttiende eeuw.*

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

2 Receptie en gebruik van *L'Art du menuisier*

Inleiding: lezers in de achttiende eeuw

Alle delen van de *Description des arts et métiers* werden bij hun verschijnen besproken in de 'Nouvelles littéraires' in het *Journal des Sçavans*, dat wel gezien mag worden als het orgaan van de Académie des Sciences.¹ Deze besprekingen van een halve tot tien pagina's lengte bestaan uit samenvattingen waarin stukken tekst werden overgenomen, vergezeld van een enkele, zelden kritische, kanttekening; daarnaast bieden zij soms enige achtergrondinformatie over de auteur. In de bespreking van het eerste deel van *L'Art du menuisier* werd opgemerkt hoe buitengewoon het was dat een ambachtsman zich zozeer had weten te ontwikkelen dat hij een boek had geschreven dat de Académie zonder wijzigingen publiceerde. Veel meer lof dan dit viel Roubo niet ten deel. In de ogen van de recensent van *L'Art du menuisier en meubles* ontbrak het dit werk aan de *érudition* die de bespreker er graag in gezien had.² Een ander deel uit de *Description*-reeks, LeVieils werk over gebrandschilderde ramen blonk hierin juist uit, maar de reeks bevatte dan ook 'aucune partie qui soit traitée avec plus d'étendue, plus d'érudition & plus de soin.'³

Terwijl de *Encyclopédie* van Diderot en D'Alembert zich richtte tot een breed, goed opgeleid publiek, beoogde Roubo met *L'Art du menuisier* een boek te schrijven voor zijn vakbroeders. Het was niet bedoeld als een leerboek voor leerling-meubelmakers ook al worden basistechnieken zoals aftekenen, zagen, schaven en verbindingen maken, in tekst en afbeeldingen weergegeven.⁴ In de achttiende eeuw bezat de gemiddelde ambachtsman niet meer boeken dan op de vingers van een hand te tellen waren, en de weinige boeken die hij bezat, waren gewoonlijk religieuze werken.⁵ In bewaard gebleven inventarissen van *ébénistes* 'les livres n'apparaissent guère,' aldus Vasselin. Een handboek over het fijntimmerwerk was iets volstrekt nieuws en toch lijken fijntimmerlieden het niet of nauwelijks gekocht te hebben. Pierrot moet vooral *L'Art du menuisier* op het oog gehad

---

¹ Zie: Hahn, Roger. *The anatomy of a scientific institution. The Paris Academy of Sciences, 1666-1803*. Berkeley (CA): University of California Press, 1971. p. 64.

² *Journal des Sçavans*. augustus 1773. p. 561. Het verschijnen van delen van de *AdM* werd, zonder nadere toelichting, gesignaleerd in de *Gazette de France*. Op 11 mei 1772 vermeldde de *Gazette* Boek III, deel 3.

³ *Journal des Sçavans*. oktober 1774. p. 676.

⁴ Dit conform de wens van de Académie om deze basistechnieken op schrift te stellen. Terugkijkend op het schrijven van zijn werk, constateerde Roubo dat het ambacht door hem 'un peu trop brièvement, du moins quant à ce qui concerne la pratique & la manutention des outils' behandeld was. *AdM*. p. 1312. Het vroegste mij bekende leerboek voor aankomend meubelmakers is: Bouzique, L. en E. R. *Nouveau manuel de menuiserie simplifiée: contenant les détails sur toutes les parties de la menuiserie de bâtiment, la fabrication des outils, &c.* Parijs: Roret, 1857.

⁵ Vasselin, Martine. *Vivre des arts du dessin. France XVIe - XVIIIe siècle*. Aix-en-Provence: PUP, 2007. p. 338.

hebben toen hij in 1832 schreef dat ‘ces ouvrages ne me paraissent guère répondre au besoins réels des ouvriers.’⁶ Coulon schreef in zijn *Vignole des menuisiers* (1835) dat het werk van Roubo inmiddels niet alleen verouderd was, maar bovendien buiten het financiële bereik lag van de meeste menuisiers.⁷ In 1775 kostten de vier delen tezamen 221 *livres*, hetgeen bij benadering neerkomt op twee-derde van het jaarsalaris van een gezelschap meubelmaker.⁸ Het enige exemplaar waarvan wij zeker weten dat het in handen was van een fijntimmerman, behoorde toe aan Roubo senior.⁹ Roubo’s boeken waren weliswaar bij leeszalen te raadplegen, maar men vraagt zich in gemoede af of een meubelmaker zonder schroom over de drempel van de plaatselijke leeszaal durfde te stappen. Zoals Pierrot constateerde kwamen ambachtstraktaten pas in het atelier terecht toen zij niet meer werden uitgegeven als kostbare bibliotheekedities maar in boeken die werklieden konden betalen.¹⁰

Het is dus niet verwonderlijk dat *L’Art du menuisier* naar de zin van de uitgevers Desaint en Saillant te lang op de plank bleef liggen. Het was, tezamen met Paulets *L’Art du fabriquant d’étoffes de soie*, de bron van grote verliezen.¹¹ Nadat uitgever

---

⁶ Dit is aannemelijk omdat *ces ouvrages* naar zijn zeggen alleen betrekking hadden op Parijs, vanwege hun buitengewone omvang, en omdat er veel ingewikkeld tekenwerk in staat. ‘C’est dans ces collections que l’ouvrier cherche ce qu’il ne trouve pas et qu’il n’y rencontre que l’inutilité ou la difficulté inextricable.’ Pierrot schreef zijn boek met het doel ‘d’être utile à la classe laborieuse à laquelle je m’honore d’appartenir.’ Pierrot, Noël. *Le charpentier et menuisier des campagnes*. Stenay: Pierrot, 1832. p. 326-327.

⁷ Coulon, A.G. *Nouveau Vignole des menuisiers, ouvrage théorique et pratique, utile aux ouvriers, maîtres et entrepreneurs &c.* Carilian-Goëury, 1835. Herdr. Parijs: Moreau, 1979. Ter vergelijking: een folio editie van Jean Le Pautres werk over bouwkunde kostte 36 *livres*. Bij Agricool Perdiguier lezen wij: ‘Roubo.... excellent ouvrage qui a cependant un grand défaut: il est trop chère.’ Perdiguier, Agricool. *Le livre du compagnonnage*. 3de uitgebreide ed. Parijs: Perdiguier, 1857. p. 231.

⁸ Bij Drouot werd op 28 januari 2004 een complete set van de *AdM* geveild door Oger en Dumont waarvan een van de delen de naam van de eerste eigenaar (M. de Neüillye) en de prijs van 33 *livres 4 sols* vermeldde. Dit is de oorspronkelijke prijs van Boek III, deel 1, *L’Art du menuisier-carrossier*. Complete sets worden vandaag de dag (sporadisch) aangeboden voor een vraagprijs van circa €7000,00.

⁹ *Inventaire après décès* van Gabriel Roubo, 22 september 1786. AN/MC/ET/XLVII/353. Geciteerd naar Belhoste, ‘A parisian craftsman among the savants.’ Dit niet-ingebonden exemplaar werd na zijn dood door de taxateur gewaardeerd op 48 *livres*. Dat de *AdM* toch wel door fijntimmerlieden werd gelezen, volgt uit Roubo’s vermelding van de *menuisier* La Forge die hem, na het verschijnen van *L’Art du menuisier ébéniste* twee recepten voor het kleuren van hout had gestuurd. *AdM*. p. 1311.

¹⁰ Doelend op boeken zoals de *AdM*, sprak Pierrot in 1832 van ‘les traités d’architecture et de tous les arts, autrefois cachés dans les grande bibliothèques.’ Pierrot. *Le charpentier et menuisier des campagnes*. p. 463. Chippendale en Moxon gaven de *Gentleman and cabinet-maker’s director*, respectievelijk de *Mechanick exercises* aanvankelijk uit in de vorm van maandelijkse cahiers. Niettemin lukte het Moxon nauwelijks om zijn publicatie af te ronden. Zie: Moxon, Joseph. *Mechanick exercises: or, the doctrine of handy-works, applied to the arts of smithing, joinery, carpentry, turning, bricklaying*. Met inl. van Benno M. Forman. New York: Praeger, 1970. Herdr. van 3de editie. Londen: Midwinter & Leigh, 1703. p. xii, xvi.

¹¹ Na tien jaar waren 200 van de 1200 gedrukte exemplaren nog niet verkocht. Zie Eriksen, Svend. ‘En haandvaerkets bog fra det 18. aarhundrede: Descriptions des arts et métiers 1760-

Moutard het *Description*-fonds had overgenomen van Desaint en Saillant, werden de afzonderlijke cahiers (zes in het geval van *L'Art du menuisier*) aangeboden voor circa 60% van de oude prijs. De Académie zag in dat 'une Description trop volumineuse excéderoit bientôt les facultés des Artistes ou des Amateurs des Arts.'¹² De oorspronkelijk zo hoge prijs was natuurlijk niet alleen een gevolg van de omvang van het werk maar ook van de zeer luxe manier van uitgeven op folio-formaat. Roubo's pogingen om het boek zodanig in te delen dat ook de minder kapitaalkrachtige burger afzonderlijke delen zou kunnen kopen, hadden weinig effect gesorteerd.¹³

Dat de omvang van Roubo's behandeling van het fijntimmerwerk buitensporig werd gevonden, spreekt uit het feit dat *L'Art du menuisier* niet werd opgenomen in de toch bijna volledige (en goedkopere) Neufchâtel-editie van de *Description*-reeks op quarto-formaat.¹⁴ Het werk vond meer waardering bij de redacteurs van de *Encyclopédie méthodique*, de ingrijpende bewerking van Diderot's *Encyclopédie*, die vanaf 1782 verscheen. Lacombe maakte in de hoofdstukken over 'L'Art de l'ébénisterie-marqueterie' en 'L'Art de la Menuiserie' een synthese uit materiaal uit de eerste druk van de *Encyclopédie*, uit *L'Art du menuisier* ('d'après la doctrine de M. Roubo le fils') en ander, niet nader gespecificeerd werk.¹⁵ De platen die een en ander illustreren zijn afkomstig uit de 'oude' *Encyclopédie*. Ook nam Lacombe in de bijbehorende 'vocabulaire' veel over uit Roubo's 'Table alphabétique.'¹⁶ Rondelet, architect en architectuurdocent, nam enige stukken over uit *L'Art du menuisier* in zijn *Traité théorique et pratique de bâtir* uit 1802-1817.¹⁷

De reeks *Descriptions des arts et métiers*, waarin Roubo's werk verscheen, werd geheel of gedeeltelijk in meerdere talen vertaald. In Nederland verscheen de *Volledige beschrijving van alle konsten, ambachten, handwerken, fabrieken, trafieken, derzelver werkhuizen, gereedschappen* (1788-1806) bij Blussé te Dordrecht. Deze reeks bestaat uit bewerkte vertalingen en originele teksten. Roubo's werk werd hierin niet opgenomen. Blussé vond dat de *Description* veel te kostbaar was uitgegeven en

---

1788.' *Fund og forskning*. Bd. 5-6. (1958-1959). Dank aan Saskia Smulders voor haar vertaling van dit artikel.

¹² *Prospectus d'ouvrages intéressans, qui se trouvent chez Moutard &c.* 1783. p. 1. De *Description*-reeks als geheel werd hierin aangeboden voor 640 livres tegenover de oorspronkelijke prijs van 1282 livres; de *AdM* voor 159 livres 28 sols tegenover de, volgens Moutard, oorspronkelijke 243 livres 8 sols.

¹³ Zie hieronder in hoofdstuk 6 'Ordering van het materiaal.'

¹⁴ Deze editie verscheen in de jaren 1771-1783. Zie Cole, A.H., G.B. Watts. *The handicrafts of France as recorded in the 'Descriptions des Arts et Métiers 1761-1788.'* Kress library of business and economics, no. 8. Boston (MA), 1952. p. 36.

¹⁵ De teksten werden weinig of niet gemoderniseerd: zo hebben de beschrijvingen van stoelen nog betrekking op rococo modellen. [Jacques Lacombe (ed.)] *Encyclopédie méthodique. Arts et métiers mécaniques*. 8 volumes de texte et 8 volumes de planches. Parijs: Pancoucke, 1782-1791. vol. II. p. 300-329 (*menuiserie*) en vol. IV. p. 639-811 (*ébénisterie*).

¹⁶ *AdM*. p. 1265-1306.

¹⁷ In het bijzonder de platen 140-147 die kerkbetimmeringen tonen. Rondelet, Jean-Baptiste. *Traité théorique et pratique de l'art de bâtir*. 7 vol. 1802-1817. Een systematisch onderzoek in bouwkundeliteratuur zou ongetwijfeld meer ontleeningen uit Roubo's werk opleveren.

daarmee onbereikbaar voor ambachtslieden. Zijn oogmerk was om *goede waar, maar tot den minsten prijs te leveren*. Een cahier uit deze reeks kostte ca. 3 gulden, ongeveer een half weekloon van een ambachtsman.¹⁸ Een Duitse vertaling-bewerking werd in 1803 gemaakt door Seebass die gedeelten uit Roubo's eerste twee boeken over het interieurtimmerwerk overnam.¹⁹ Grote delen hiervan vinden wij terug in Stöckels *Die Tischlerkunst in ihrem ganzen Umfange* uit 1823. Dit werk maakte deel uit van de reeks *Neuer Schauplatz der Künste und Handwerke* en het is in verschillende gewijzigde edities tot aan 1900 herdrukt.²⁰ Het behandelt in hoofdzaak het maken van betimmeringen, benevens de nodige kleur- en vernisrecepten en beschrijvingen van enige nieuwe uitvindingen. Stöckel was net als Roubo een man van de praktijk en heeft van circa 1795 tot aan zijn dood in 1837 veel gepubliceerd, voornamelijk over vernissen.²¹ In Stöckels *Tischlerkunst* vinden wij hoofdstukken terug uit Roubo's eerste en tweede deel (*menuiserie mobile* en *menuiserie dormante*) over ramen, deuren, lambrizeringen etc. en over de toepassing van de zuilenorden.²² Uit de derde editie 1804 van zijn eigen *Praktisches Handbuch für Künstler* nam Stöckel bovendien de hoofdstukken 109, 112 en 120 over, benevens stukken uit de *Holzbeizkunst in ihrem ganzen Umfange* van Ch.F.G. Thon uit 1821. Een dergelijke

---

¹⁸ De Blussé-reeks bevat onder meer P.J. Kasteleijn, *De zijdeverwer*, naar P.J. Macquer, *L'Art de la teinture en soie*; P.J. Kasteleijn, *De porceleinfabriek*, naar N.C. de Thy de Milly, *L'Art de la porcelaine*; en Jan van Heurn, *De Orgelmaaker*, naar Dom Bedos de Celles, *L'Art du facteur d'orgues*. Blussé had de reeks in 1788 willen openen met *De timmerman* wat door omstandigheden niet lukte. In 1806 verscheen in plaats daarvan het werk *De bouwkonstenaar* van Jan van Dalen, timmerman en onderwijzer aan de Dordtse tekenacademie. Dit werk behandelt vooral de metselarij en bevat een korte bespreking van timmerhout en enige platen over de timmerkunst. *De timmerman* is nooit verschenen. Zie over deze reeks: Baggerman, Ariane. *Een lot uit de loterij. Familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon 1745-1823*. Den Haag: Sdu, 2000. p. 197-209.

¹⁹ Seebass, Christian Ludwig. *Die Tischlerkunst in ihrem ganzen Umfang*. Leipzig: Industrie Comptoir, s.d. [1803]. Seebass vertaalde ook *Die papiermacher-Kunst in ihrem ganzen Umfang* van Nicholas Desmarest en voegde daar enige nieuw vindingen en verbeteringen aan toe. Leipzig: Baumgärtnerische Buchhandlung, s.d. [1803]. De *AdM* maakte geen deel uit van de tussen 1762 en 1805 verschenen Duitse vertaling van de *Description des arts et métiers*, onder de titel *Schauplatz der Künste und Handwerke, oder vollständige Beschreibung derselben / verfertigt oder gebilliget von denen Herren der Academie der Wissenschaften zu Paris &c.* Leipzig und Königsberg, 1762-1795. In 2011 verscheen een nieuwe Duitse vertaling van de *AdM*: Ringger, Peter. *Die Kunst des Schreiners*. Schlieren, 2011. Een in 2013 verschenen Amerikaanse vertaling (door Williams et al. *To make as perfectly as possible*. Fort Mitchell: Lost Art Press) van vrijwel de complete *Art du menuisier-ébéniste* is van wisselende kwaliteit.

²⁰ De *printing history* van Stöckels *Tischlerkunst* wordt behandeld in: Stöckel, H.F.A. *Die Tischlerkunst in ihrem ganzen Umfange* (Ilmenau: Voight, 1823). Herdr. met inl. van Hans Michaelsen en Ralf Buchholz. Hannover: Schäfer, 1998. p. iii. Stöckels boek is in verschillende gewijzigde edities tot aan 1900 herdrukt, en had uiteindelijk, net als de Roubo-edities uit de jaren '30 van de twintigste eeuw, 'mit der ursprünglichen Ausgabe von Stöckels *Tischlerkunst* und dessen noch im 18. Jahrhundert verwachsenen Sichtweise nichts mehr gemeinsam.'

²¹ Stöckels bekendste werk is zijn *Praktisches Handbuch für Künstler, Lackirlichhaber und Oelfarben-anstreicher* uit 1795-1798.

²² Stöckel. *Die Tischlerkunst*. Kapitel 79-103 en 127-143.

vrije manier om zonder bronvermelding gebruik te maken van eerder gepubliceerd werk van eigen of andermans hand, was destijds niet ongewoon.²³ In het voorwoord bij hun heruitgave leggen Michaelsen en Buchholz er de nadruk op dat Stöckels eigen aandeel toch zeer groot was en dat het werk zo goed ontvangen werd, dat het vele keren herdrukt werd.

Roubo in de negentiende eeuw

Roubo's werk werd in de negentiende eeuw vele malen opnieuw uitgegeven en bij elke nieuwe uitgave werd het werk gemoderniseerd.²⁴ Afgaande op de publicatie-data, lijken deze uitgaven mede gestimuleerd te zijn door de verbreiding van de historische genrestijlen. De Juliot-editie van rond 1890 poogde nog om zoveel mogelijk van de oorspronkelijke tekst te bewaren: 'partout où cela se pouvait, ils [sc. de bewerkers] ont conservé le travail même de Roubo. Autant que possible même, ils ont conservé son texte où tant de science se cache sous une si parfaite bonhomie et où se retrouve cette clarté qui a assuré à *l'Art de la Menuiserie* une bonne partie de ce succès qui a fait époque en librairie.'²⁵ Toen in 1933 de laatste editie van Roubo verscheen, was van de oorspronkelijke tekst tenslotte vrijwel niets meer terug te vinden.²⁶ De naam 'Roubo' lijkt uiteindelijk een soortnaam voor meubelmakershandboeken te zijn geworden zoals aspirine dat voor pijnstillers is.

Naast deze heruitgaven op groot formaat verschenen er in de negentiende eeuw goedkope uitgegeven publicaties over de techniek van het fijntimmerwerk, die in

---

²³ Op *les productions de l'esprit* rustte weliswaar een privilege of 'auteursrecht' maar het overnemen van onderdelen werd niet juridisch bestreden. Men vond het echter ook niet chique: Chambers' *Cyclopaedia* werd door David beschouwd als een *compilation de tous nos dictionnaires* zonder oorspronkelijkheid, en dus zonder auteursrecht. Zie Davids lemma DROIT DE COPIE. *Encyclopédie*. vol. 5. p. 146.

²⁴ Viaux, Jacqueline. *Bibliographie du meuble (Mobilier civil français)*. Parijs: Société des Amis de la Bibliothèque Forney, 1966. p. 456. Na de editie van 1769-1774 volgden gewijzigde edities in o.m. 1823, 1876, 1878-1880, 1884, 1900, 1912, 1927, 1930. In 1977 verscheen bij Laget een reprint van de vier oorspronkelijke delen in het oorspronkelijke formaat. Zie Bijlage C Het oeuvre van Roubo, voor een overzicht van edities en vertalingen die ik heb getraceerd. Sommige auteurs die menen uit *L'Art du menuisier* te citeren, blijken latere drukken te gebruiken, zoals Havard die een salonontwerp uit een negentiende eeuwse editie toeschreef aan Roubo. Havard, Henry. *Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration depuis le XIIIe siècle jusqu'à nos jours*. 4 vol. Tweede editie. Parijs, s.d. [1890]. Fig. 555. Ook Justin Storck moet een negentiende-eeuwse Roubo-editie gebruikt hebben voor zijn *Dictionnaire pratique de menuiserie – ébénisterie – charpente*.

²⁵ *Nouveau traité théorique et pratique de l'ébénisterie, d'après Roubo, sous la direction de J.-T. Verchère fils, ... avec la collaboration d'ébénistes, chefs d'atelier, dessinateurs et sculpteurs des principales maisons d'ameublement*. 2 vol. in-8. 323 p. in-fol. 112 pl. Dourdan: Juliot, s.d. [1900]. p. ii.

²⁶ Viaux. *Bibliographie du meuble*. p. 456. De laatste editie was *abâtardie* volgens Deforge, die er op school nog les uit kreeg. Deforge, Yves. *Le graphisme technique. Son histoire et son enseignement*. Seyssel: Champ Vallon, 1981. p. 74.

meerdere of mindere mate gegevens putten uit *L'Art du menuisier*. Rond 1825 verschenen van François-Noël Mellet en Albert Albrest twee vroege Franse boeken over fijntimmerwerk met respectievelijk vijftien en twee platen.²⁷ Mellet schetste in zijn inleiding een visionair toekomstbeeld van de meubelmakerij, die naar zijn idee zou moeten functioneren op basis van serieproductie van een beperkt aantal meubeltypen, gedecoreerd met geprefabriceerde elementen;²⁸ desalniettemin volgde hij in de hoofdtekst van zijn boek het achttiende-eeuwse voorbeeld vrij trouw. Albrest was een *homme de métier*, die een goed oog had voor wat doelmatig was en wat niet en dankzij zijn kennelijke nieuwsgierigheid veel aan de weet kwam bij zijn Parijse collega's, waaronder de vooraanstaande *ébéniste* Werner.²⁹ Het werk van Albrest ademt daardoor veel meer de geur van een meubelmakerij dan dat van Mellet.³⁰

De negentiende eeuw bracht vervolgens een stortvloed aan technische literatuur voort. Massafra denkt zonder twijfel aan de reeks publicaties van uitgever Nicolas Roret wanneer zij – met maar weinig overdrijving – schrijft 'i manuali francesi, prodotti in gran quantità tra Sette e Ottocento, ripetono sempre le stesse nozioni e concetti.'³¹ De Roret-delen over respectievelijk *menuiserie*, *ébénisterie* en *marqueterie* van de hand van Nosban, Maigne en Robichon verschenen vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw.³² Louis Nosban was *menuisier-ébéniste* te Parijs, Robichon

---

²⁷ Mellet achtte Roubo's werk verouderd qua vormgeving en qua techniek. Mellet, François-Noël. *L'Art du menuisier en meubles et de l'ébéniste contenant des notions sur les bois indigènes et exotiques, la description des meubles de toute espèce, la teinture des bois, le placage, la composition et l'application des vernis, la marqueterie, etc.* Paris: Fortic, 1825. p. xi. Albrest, Albert. *L'Art de l'ébéniste, d'après des notes et des instructions fournies par plusieurs des meilleurs fabricans de la capitale et particulièrement par M. Albert Albrest.* Parijs: De Malher, 1828.

²⁸ In de loop van de negentiende eeuw werd dit bij veel meubelmakerijen inderdaad de gangbare manier van werken, die echter een gebrek aan organische samenhang in het eindprodukt met zich meebracht. In Nederland produceerden Mutters en Horrix meubelen met identieke basisrompen voorzien van gevarieerde vormen ornament en lijstwerk. Zie: Eliëns, Titus M., A. Joshua van Scherpenzeel. *Koninklijk goedgekeurd. Horrix en Mutters: twee Haagse meubelfabrikanten.* Zwolle: Waanders, 2010. p. 59. Zie ook: Benje, Peter. *Maschinelle Holzbearbeitung. Ihre Einführung und die Auswirkungen auf Betriebsformen, Produkte und Fertigung im Tischlereigewerbe während des 19. Jahrhunderts in Deutschland.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002. p. 216-217.

²⁹ Albrest schrijft dat hijzelf was gevestigd in de rue Charonne 18, in de fauxbourg St.-Antoine. Hij maakte allerlei typen gefineerde meubelen. Hij komt niet voor in Ledoux-Lebard, Denise. *Le mobilier français du XIXe siècle. 1795-1889. Dictionnaire des ébénistes et des menuisiers.* Parijs: Éditions de l'Amateur, 1989. Werner wordt hierin wel vermeld, evenals de door Albrest genoemde Ehrenberg, Bachelier en Sargent.

³⁰ Mellet was mogelijk meer een technisch schrijver; hij vertaalde een boek over stoommachines, *Description de la machine locomotive de MM. Robert Stephenson et C.ii, de Newcastle-sur-Tyne.* Brussel, 1839.

³¹ Massafra, Maria Grazia. 'Legni da ebanisteria: coordinate per una trattazione.' in: Borghini, Gabriele, Maria Grazia Massafra (ed.) *Legni d'ebanisteria.* Rome: De Luca, 2002. p.19-52.

³² Nosban, Maigne. *Nouveau manuel complet du menuisier en batiments et du layetier-emballeur.* 2 dln. Parijs: Roret, 1882; Maigne, Robichon. *Nouveau manuel complet de l'ébéniste*

was mogelijk ook een man uit het vak. Maigne was wat men een technisch publicist zou kunnen noemen en schreef ook werk over geheel andere onderwerpen zoals rubberfabricage, bont en leerbewerking. De delen die door vakmensen geschreven werden, waren inhoudelijk meestal van een wat betere kwaliteit. De Roret-reeks, gestart in 1822, was bedoeld als informatiebron voor de vakman, maar evenzeer voor professionals uit aanpalende vakgebieden, en voor bijvoorbeeld opdrachtgevers die kennis van zaken op een bepaald vakgebied moesten hebben.³³ Daarnaast richtte de reeks zich tot de amateur. De verschillende delen werden volgens een vast patroon geredigeerd. Een vast en belangrijk onderdeel is de bespreking van (recent vrijgekomen) patenten op allerhande gebied, zodat de lezer het nieuwste van het nieuwste voorgeschoteld kreeg. De *Encyclopédie méthodique* was hier al in de achttiende eeuw mee begonnen, in een kennelijke poging om de meest actuele technische informatie aan te bieden.³⁴ De ruim driehonderd delen van de Roret-reeks verwijzen soms naar elkaar, maar men nam veel informatie uit andere delen over, zodat de lezer niet telkens naar andere delen verwezen hoefde te worden; zo vinden wij in de *Marqueteur* veel herhaald van wat in de *Ébéniste* besproken is. Publicatiedata werden lang niet altijd vermeld en de verschillende delen van de reeks werden telkens opnieuw uitgegeven, vaak met een gewijzigde samenstelling en inhoud. Typerend voor midden-negentiende-eeuwse vakliteratuur is de ruime aandacht die voor de ontdekkingen uit de natuurwetenschappen werd ingeruimd bij de bespreking van

---

et du tabletier. Parijs: Roret, 1843. Herdr. Parijs: Inter-Livres, 1984; Maigne et Robichon. *Nouveau manuel complet du marqueteur, du tabletier et de l'ivoirier*. Encyclopédie-Roret. Parijs, 1889, Herdr. Parijs: Inter-Livres, 1977. Veel van de Roret-delen zijn ongedateerd.

³³ Garçon ziet in de loop van de eeuw een verschuiving op treden in het Roret-leespubliek, van een breed en gevarieerd publiek naar ondernemers van middelgrote ondernemingen en vandaar naar opdrachtgevers en overheidsdienaren die verantwoordelijk waren voor publieke projecten. Garçon, Anne-Françoise. 'Innover dans le texte. L'Encyclopédie Roret et la vulgarisation des techniques, 1830-1880.' *Colloque les Archives de l'Invention*. Parijs, 2003. Blussé noemde ook al de 'publieke man' ofwel de overheidsdienaar die beroepshalve over technische kennis van bepaalde bedrijfstakken diende te beschikken.

³⁴ Het belang van patenten nam in de negentiende eeuw weliswaar toe maar toch zal de lezer de meeste patenten in de Roret-delen graag overslaan. De besproken patenten lijken niet zonder reden in meerderheid in vergetelheid geraakt te zijn. Toekenning van een patent wil niet zeggen dat de betreffende vinding in de praktijk succesvol bleek. Basalla schat dat slechts 10% daadwerkelijk toepassing vond. Basalla, George. *The evolution of technology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. p. 69. Al in 1822 consteerdde de *Dictionnaire technologique* dat er veel ondoordachte uitvindingen op de markt kwamen. Francoeur, Louis-Benjamin, et alii. *Dictionnaire technologique ou nouveau dictionnaire universel des arts et métiers, et de l'économie industrielle et commerciale; par une société de savans et d'artistes*. Parijs: Thomine & Fortic, 1822-1825. p. xlv. Uit onderzoek van Moser blijkt dat van de getoonde Engelse producten op wereldtentoonstelling in Londen in 1851 slechts 11,1% patentbescherming had. Moser, Petra. 'How do patent laws influence innovation? Evidence from nineteenth-century world's fairs.' *American Economic Review*. vol. 95. no. 4. (sept. 2005) p. 1214-1236.

de eigenschappen van materialen en constructies.³⁵ Dit leidde bij gelegenheid tot Jules Verne-achtige uitweidingen en classificaties die de praktizerende ambachtsman misschien wel geboeid hebben, maar niet alle evenveel waarde hadden voor toepassing in de praktijk.

Het lijkt geen twijfel dat Nosban, Maigne en Robichon hun Roubo, die immers maar zo'n 60 jaar eerder verschenen was, goed kenden. Zij gebruikten passages uit Roubo's werk, ook al vermeldden zij zijn naam slechts enkele keren. Hun drie werken tezamen zijn systematischer van opbouw, minder wijldloepig dan Roubo, en hebben door hun praktijkgerichtheid minder diepgang. Aan ontwerptheorie en tekenwerk besteedden zij zeer weinig aandacht en zij bevatten alleen de meest noodzakelijk geachte afbeeldingen. Afgezien van de hierboven aangehaalde patenten, bieden de drie werken informatie over verschillende technische vernieuwingen. Enige hiervan hebben betrekking op handgereedschap en natuurlijk op houtbewerkingsmachines, waarvan het belang vanaf de middelste decennia van de eeuw sterk toenam. Hun werk draagt in meerdere opzichten de sporen van een compilatiewerk, bijvoorbeeld in de herhalingen van de aangeboden recepturen. Wij mogen concluderen dat het een *poor man's* Roubo was.

Laat in de negentiende eeuw verscheen de *Dictionnaire pratique de menuiserie-ébénisterie-charpente* van Justin Storck. Dit rijk geïllustreerde naslagwerk beleefde een aantal gewijzigde drukken³⁶ en behandelde een breed scala aan onderwerpen die van belang zijn voor de (fijn-)timmerman: houtsoorten, houtmaten, constructies, kostprijzen, ontwerpen, stijlgeschiedenis, de historie van het vak en veel juridische informatie. De 4547 afbeeldingen in de tekst hebben betrekking op gereedschappen, machines, constructies, tekentechnieken, architectuur, ornamentiek en zowel historische als contemporaine ontwerpen van meubelmakers, die Storck vrijwel steeds met naam vermeldde. Een klein deel van zijn tekeningen nam hij over uit oude publicaties zoals Roubo en de *Encyclopédie*. Uit Roubo nam hij tekstgedeelten en tekeningen over van onder meer deuren, lambriseringen, koorstoelen en een kazuifelkast. Hij benutte Roubo dus als bron voor het 'echte' *menuisiers*werk, waar Roubo qualitate qua het meest vanaf wist. In het lemma MENUISERIE wordt Roubo door Storck geschetst als de man die de verzamelde vakkennis uit voorgaande eeuwen op schrift had gesteld. Elke moeilijkheid die zich maar kan voordoen, is op te lossen door in Roubo te zoeken: 'Il constitua une sorte de grammaire de la menuiserie et donna une solution définitive à tous les problèmes que cet art comporte. Avec lui, s'établirent définitivement les règles et principes d'après lesquels le bois doit être travaillé.' Ook Storck droeg dus bij aan het archetypische beeld van Roubo, dat in de loop van de twintigste steeds sterker zou worden.

---

³⁵ Brouwer constateert in *De wetten van de bouwkunst* hetzelfde verschijnsel voor wat betreft architectuurhandboeken in deze periode. Brouwer, Petra. *De wetten van de bouwkunst. Nederlandse architectuurboeken in de negentiende eeuw*. Rotterdam: NAI, 2011. p. 44.

³⁶ De negentiende-eeuwse drukken zijn niet alle gedateerd. De hier gebruikte editie uit 1900 telt 969 pagina's en is als herdruk verschenen bij Vial te Dourdan in 2006.

Hedendaagse meubelmakers

Voor de Franse (student-)meubelmaker behoeft Roubo geen enkele introductie. 'Roubo' werd en wordt door de beroepsgroep gezien als een monument voor ambacht in het algemeen en de *menuiserie* in het bijzonder, een monument waarmee de beroepsgroep zich tot op de huidige dag identificeert. Als auteur van een vakboek mag men hem niet verontachtzamen.³⁷ *L'Art du menuisier* heeft zijn canonieke status voor een niet gering deel verkregen juist in de schoot van negentiende-eeuwse vakbroederschappen zoals Les Compagnons du Devoir, die de ontwikkeling van ambachtslieden en onderlinge verbondenheid hoog in het vaandel hadden en hebben. De hoge professionele standaarden in Roubo's werk hebben generaties van *menuisiers* zonder twijfel sterk aangesproken, misschien nog wel sterker naarmate het hun meer boven de pet ging. Wat Roubo vertegenwoordigt, is vooral de respectabele geschiedenis van het beroep. Er wordt naar het lijkt weinig inhoudelijks uit zijn *L'Art du menuisier* gezien als toepasbaar in de hedendaagse professionele meubelmakerij, zelfs wanneer deze werkt naar de achttiende-eeuwse voorbeelden.³⁸ De vervaardigingsprocedés van marqueteriewerk bijvoorbeeld zijn maar weinig veranderd door mechanisatie en in veel opzichten gelijk gebleven aan de historische praktijk, zodat verwacht zou mogen worden dat Roubo's beschrijvingen hier goede diensten bewijzen. Toch maakt Ramond, marqueteur en opleider, in zijn uitgebreide behandeling van de geschiedenis en techniek van zijn *métier* in zijn standaardwerk *La marqueterie* (1978) slechts sporadisch gebruik van *L'Art du menuisier*. Hij neemt er enige fraaie afbeeldingen uit over en gaat voorbij aan de uitleg in de tekst.³⁹ Ongeveer hetzelfde zien wij bij Lucien Chanson die Roubo wel noemt in zijn *Traité d'ébénisterie* (1981) maar aan de beschrijving van het vak geheel zijn eigen vorm geeft.⁴⁰ *L'Art du menuisier* en daarnaast de *Encyclopédie* blijven bestaan als representanten van een ideaalbeeld van *menuiserie* en *ébénisterie*, maar de dagelijkse praktijk is vrijwel totaal veranderd.

De delen over *menuiserie* in de recente, ambitieus opgezette *Encyclopédie des métiers* (2005-2014) neemt Roubo's werk en Diderot tot voorbeeld, tot het genereuze

---

³⁷ Luginbühl-Hargous, Odile. 'L'ébénisterie au Faubourg St.-Antoine: tradition et transformations.' *Ethnologie française*. nouvelle série. t. 12. no. 4. (1982). Er is in het 11de arrondissement in Parijs sinds 1850 zelfs een *Rue Roubo*.

³⁸ De *Encyclopédie des métiers* vertegenwoordigt het standpunt dat het werken naar achttiende-eeuwse technieken, ook binnen de restauratie, niet een doel op zich moet zijn. Ingeval in een restauratieproject delen bijgemaakt moeten worden, moet men werken naar het voorbeeld van wat nog bewaard is (of op basis van sporen daarvan) met gebruikmaking van 'des techniques de travail contemporaines de l'ouvrage à recréer.' Het gebruik van modern gereedschap is bij de uitvoering toegestaan. *Encyclopédie des Métiers. La menuiserie. Tome 6. Les ouvrages*. Parijs: Librairie du Compagnonnage, 2014. p. 51 en 63-64.

³⁹ Op p. 73 geeft Ramond een detail van Roubo's pl. 300 als illustratie van het aanbrengen van marqueterie. Dit detail illustreert de tekst op p. 885 over het graveren waarin Roubo nauwkeurig beschreef hoe men de burijn hanteert bij het maken van korte bochten. De afbeelding heeft dus geen betrekking op het aanbrengen van de marqueterie. Het hanteren van de burijn behandelt Ramond op p. 144-145 van zijn boek. Ramond, Pierre. *La Marqueterie*. Parijs: Vial, 1978.

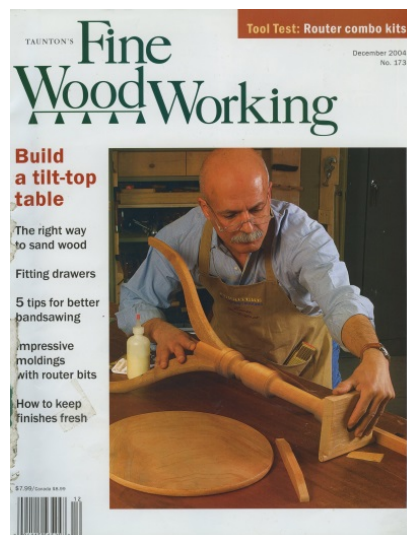
⁴⁰ Chanson, Lucien. *Traité d'ébénisterie*. Dourdan: Vial, 1981.

formaat aan toe.⁴¹ Deze reeks van zeven delen beschrijft het gehele werkgebied van de fijntimmerman, vanaf zijn historische achtergronden tot en met het gebruik van computergestuurde machines,⁴² en is geschreven door praktizerende ambachtslieden en leermeesters, ‘tous ceux qui étaient dépositaires d'un savoir à propos d'un métier.’ Wanneer wij de complete gedaanteverandering van de meubelmakerij, met name na 1945, in aanmerking nemen, wekt het geen verbazing dat wij *L'Art du menuisier* nog maar mondjesmaat terugvinden in hedendaagse literatuur over het meubelmaken.

Het Angelsaksische amateurnetwerk

*Sure it's in French, and I probably won't be able to read it even with my translation dictionary. But the plates are illuminating.*⁴³

Voor Roubo is al sinds jaar en dag grote belangstelling vanuit de hoek van een historisch-ambachtelijk georiënteerde groep meubelmakers, vooral in de Angelsaksische wereld, die grotendeels bestaat uit amateurs, hier opgevat in de

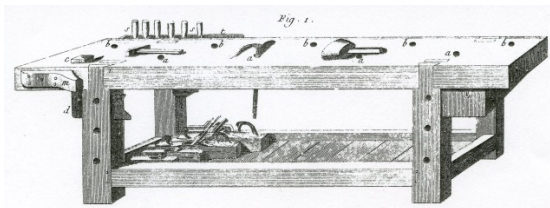
Afb. 10 Omslag van *Fine Woodworking*, een van de bekendste Amerikaanse tijdschriften voor de amateur-meubelmaker.

⁴¹ *Encyclopédie des Métiers. La menuiserie*. 7 vol. Parijs: Librairie du Compagnonnage, 2005-2014. Het werk is geschreven door de Compagnons du Devoir, die een reeks handboeken uitgeven over verschillende andere ambachten.

⁴² Deel 2 in de reeks *La menuiserie* behandelt de geschiedenis van het ambacht van fijntimmerman in Frankrijk.

⁴³ Website van Chris Schwarz, www.popularwoodworking.com 21 maart 2011. Citaat naar aanleiding van de werkbank die hij nabouwd. Dezelfde – overigens niet geheel juiste – gedachte wordt wat gepolijster tot uitdrukking gebracht door Verlet met zijn verwijzing naar de platen ‘qui forment, à elles seules, un lumineux exposé.’ Verlet, Pierre. *Les meubles français du XVIIIème siècle*. Parijs: PUF, 1982.

letterlijke betekenis van ‘liefhebbers’ en dus niet in pejoratieve zin. Het zijn veelal moderne *gentlemen*-meubelmakers. Deze groeiende gemeenschap telt veel mannen die na of naast hun carrière op ander gebied, het meubelmaken (en vaak ook het houtdraaien) gaan beoefenen.⁴⁴ Het werk van deze amateurs en semi-professionals is voor wat betreft zijn vormgeving in het algemeen weinig avontuurlijk en georiënteerd op historische stijlen, wat niet wegneemt dat in technisch opzicht vaak een hoge kwaliteit bereikt wordt. Men past graag handmatig vervaardigde, ‘traditionele’ verbindingen toe, waarbij vooral de zwaluwstaartverbinding als kenmerk van het ware aangemerkt wordt.⁴⁵

Afb. 11 Roubo. *L'Art du menuisier*. Detail van pl. 11. De werkbank van de *menuisier en bâtiment*.
 Afb. 12 Een moderne copie gebaseerd op tekeningen uit *L'Art du menuisier*.

Wie als amateur een ambacht leert, volgt meestal geen regulier vakonderwijs waarin de technieken van het zagen, schaven en het maken van verbindingen

⁴⁴ Het verschijnsel is eeuwenoud. Verschillende Europese vorsten beoefenden het houtdraaien, meubelmaken en verwante fijne ambachten als liefhebberij. Roubo vermeldde dat deze groep mensen niet gebonden was aan het gildeverbod om gereedschap in hun woning te bezitten. Wel was een ontheffing vereist voor amateur boekdrukkers. *AdM*, p. 970. Ook het verre Oosten kende amateur ambachtslieden: de Chinese keizer Zhu Yuzhao was een bekwaam meubelmaker. Zie: Otter, Herman den. ‘Craftsmen and gentlemen.’ in: Dubois, Hélène, et al. (ed.) *Making and transforming art: technology and interpretation*. Proceedings of the fifth symposium of the ICOM-CC working group for Art Technological Source Research. Londen: Archetype, 2014. p. 139-140.

⁴⁵ Dat de zwaluwstaartverbinding een eigen leven gaat leiden, gaat sommigen, zoals de vooraanstaande meubelmaker en opleider James Krenov, te ver: ‘Hand-cut dovetails in a piece can easily become more important than the piece as a whole. Poor proportions, hurried work, but, man, look at those dovetails.’ Krenov, James. *The fine art of cabinetmaking*. Londen: Studio Vista, 1977. p. 140. Roubo besteedde nagenoeg geen aandacht aan zwaluwstaart verbindingen, waarschijnlijk omdat zij in interieurtimmerwerk vrijwel nooit werden toegepast. *AdM*, p. 47, pl. 9.

worden geleerd door middel van demonstratie en mondelinge overdracht, zoals dat ‘vroeger’ in de werkplaats gebeurde. In moderne vakboeken over fijntimmerwerk treffen wij dergelijke instructies niet aan omdat vakonderwijs door middel van demonstratie effectiever is. De meeste historische technieken worden bovendien niet meer toegepast in de beroepsmatige meubel- en interieurbouw. Het wekt daarom geen verbazing dat de amateur-meubelmaker zich voor uitleg over oude handmatige technieken wendt tot *L’Art du menuisier*.⁴⁶ De romantische visie op het verleden speelt hier een rol, maar het lijkt aannemelijk dat deze mensen, met de professionaliteit die hun achtergrond vaak eigen is, niet alleen grote belangstelling hebben voor het handwerk zelf maar ook voor de literatuur daarover. Roubo oefent dan vanzelfsprekend een grote aantrekkingskracht uit. Een van de publicisten uit deze hoek is Scott Landis die naast veel artikelen in het Amerikaanse tijdschrift *Fine Woodworking* een aantal boeken heeft gepubliceerd. Zijn boek over werkbanken opent met een hoofdstuk over hun geschiedenis en hij vergelijkt een aantal voorbeelden uit onder meer Moxon, Félibien en Roubo.⁴⁷ De traditionele werkbank van de *menuisier en bâtiment* (afb. 11, 12) wordt door Landis uitgebreid behandeld. Een reconstructie ervan blijkt, zo schrijft Landis, uitstekend bruikbaar te zijn in het moderne atelier.⁴⁸ Zijn boek over de inrichting van werkplaatsen begint Landis eveneens met een historische achtergrondschets waarin hij gegevens gebruikt uit uiteenlopende kunsttechnologische bronnen, waaronder schilderijen en foto's van oude werkplaatsen.⁴⁹ Deze informatie gebruikt Landis nu meer omwille van de *couleur locale* die het verleent. Zijn opmerking dat ‘Descriptions of early woodcraft are often tinged with romanticism,’ zegt meer over zijn eigen ideeën dan over die van de auteurs van zijn bronnen. Andere publicaties en internet-websites vanuit deze hoek laten ongeveer hetzelfde beeld zien van een blinde verering voor Roubo, die niettemin maar zelden wordt omgezet in een daadwerkelijke navolging van de achttiende-eeuwse praktijk.

L’Art du menuisier als voorbeeldenboek en stijlboek

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden afbeeldingen uit *L’Art du menuisier* wel gebruikt als historische bron inzake de vormgeving van achttiende-eeuwse meubelen en betimmeringen. De notie dat historische bronnen vorm en

⁴⁶ De Académie Royale des Sciences zag in hoe belangrijk de *tours de main* zijn in de succesvolle uitoefening van een ambacht en wilde deze daarom beschreven en uitgetekend zien. De door Roubo beschreven technieken worden hieronder behandeld in hoofdstuk 7.4.

⁴⁷ Landis, Scott. *The workbench book*. Newtown: Taunton, 1987. p. 4-31.

⁴⁸ De Amerikaanse fabrikant van kwaliteitsgereedschap Lie-Nielsen biedt sinds kort *The Roubo Workbench* in zijn assortiment aan, dat wil zeggen de eenvoudige werkbank van pl. 11 maar toch met achttertang. In zijn eenvoudige vorm wordt deze werkbank ook heden nog op scholen in Frankrijk gebruikt. ‘The Roubo bench’ is een soort hype geworden. Albrest schreef in 1828 dat deze ouderwetse werkbanken in meubelmakerijen inmiddels verdrongen waren door de efficiëntere werkbank naar Duits model, en dat het ouderwetse type alleen nog bij *menuisiers* in gebruik was. Albrest. *L’Art de l’ébéniste*. p. 79.

⁴⁹ Landis, Scott. *The workshop book*. Newtown (CT.): Taunton, 1991.

inspiratie kunnen bieden voor nieuw uit te voeren ontwerpen, is tegenwoordig op de achtergrond geraakt maar was in de negentiende eeuw natuurlijk heel vanzelfsprekend. *L'Art du menuisier* bevat enige tientallen platen die als voorbeeldprenten op te vatten zijn en als zodanig werden opgenomen in prentenverzamelingen zoals *Le meuble à l'époque Louis XVI*.⁵⁰ Het waren niet de vele, hierboven genoemde heruitgaven van *L'Art du menuisier* die hiertoe dienden; deze richtten zich in hoofdzaak op technisch tekenwerk en bevatten voor zover mij bekend aanzienlijk minder voorbeeldprenten. Het gebruik van Roubo als een bron voor stijl en ornament is legitiem, hoewel hij als ontwerper niet erg oorspronkelijk was en bij gelegenheid (onderdelen van) ontwerpen van anderen overnam.

L'Art du menuisier als bron voor kennis van historische materialen en technieken

Naast belangstelling voor de vormgeving begon in deze zelfde periode evenzeer belangstelling voor materiaalgebruik en techniek van de achttiende eeuw te ontstaan, niet om deze toe te passen maar om middels deze kennis historische stukken beter te begrijpen. De veruit talrijkste groep van Roubo-gebruikers wordt gevormd door meubel- en interieurhistorici. Zij putten uit *L'Art du menuisier* niet alleen gegevens over materiaal, gereedschap en vervaardigingstechnieken, maar ook over onderwerpen zoals modes, meubeltypen en sociaal-economische achtergronden. Voor de kunsthistoricus en de verzamelaar is het van wezenlijk belang om te weten of een gegeven object echt is danwel een kopie, of het ongeschonden bewaard is gebleven of in de loop van zijn bestaan gewijzigd. Stilistiek of *connoisseurship* alleen zijn maar ten dele in staat om dit te bepalen. Bij het bestuderen van betimmeringen en meubelen kunnen bronteksten zoals *L'Art du menuisier* en de *Encyclopédie* worden gebruikt om de wijze van vervaardiging van deze objecten inzichtelijk te maken. Analyse of 'lezing' van het object zelf laat weliswaar de constructie of laagopbouw, bijvoorbeeld blindhout – fineer – kleurlaag – vernis, zien maar niet de bewerkingen waardoor deze tot stand is gekomen. Deze worden voor een belangrijk deel beschreven in bronnen zoals de *L'Art du menuisier*.

Vanzelfsprekend vinden wij hier in de eerste plaats kunsthistorici die het Franse meubel uit de late achttiende eeuw onderzoeken zoals Verlet, Kjellberg, Eriksen, Watson en Pallot. De Franse geschiedbeoefening van de meubelkunst heeft, net als de hedendaagse Franse meubelnijverheid, de neiging om hun Gouden Eeuw te verheerlijken. Interieurkunst is het decor waartegen *cette grande comédie* zich afspeelde.⁵¹ Naast Roubo gebruiken deze onderzoekers in hun werk een breed scala van andere historische tekstbronnen zoals Félibien, de *Encyclopédie*, abbé

---

⁵⁰ *Le meuble à l'époque Louis XVI, d'après l'oeuvre gravée des principaux maîtres De La Fosse, Ranson, Liard, etc.* Parijs: Foulard, s.d. [1908].

⁵¹ Havard, Henry. *Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration depuis le XIIIe siècle jusqu'à nos jours*. 4 vol. Tweede editie. Parijs, s.d. [1890]. p. i.

Nollet, Bimont, *Almanach du Commerce*, Watin, de Roret-reeks, journaals van de Garde-meuble en werkplaatsjournaals en inventarislijsten van meubelmakers. Havard en Clouzot waren de eersten die aan de hand van gegevens uit *L'Art du menuisier* uitlegden hoe betimmeringen en meubelen gemaakt werden aan de student-liefhebber die zich op een meer historische manier begon te interesseren voor de Franse binnenhuiskunst van de voorgaande eeuwen.⁵² Na hen was het vooral Verlet, bekend geworden dankzij zijn belangrijke onderzoek naar de wederwaardigheden van het Frans koninklijk meubilair dat na de Revolutie verspreid raakte, die in *Les meubles français du XVIIIème siècle* uit 1982 Roubo en de *Encyclopédie* benut om de stijlkundige kennis over meubelen te completeren met een uiteenzetting over hun vervaardiging.⁵³ Verlet baseert zich voor wat betreft het houtwerk vrijwel uitsluitend op deze twee bronnen. Hoewel hij een zorgvuldige lezer is, lijkt hij zich er – zoals zoveel auteurs – niet van bewust dat het niet altijd de gangbare praktijk is die Roubo beschreef maar in veel gevallen een ideaalbeeld. Verlet ziet in kunsttechnologische bronnen een duidelijk nut voor de restauratie: 'Les ouvrages didactiques du XVIIIème siècle que nous citons dans les pages qui précèdent, s'ils étaient mieux connus des amateurs, amèneraient certainement plus de prudence et de vérité dans le maniement et le traitement des meubles anciens.'⁵⁴ Het is spijtig dat Verlet niet nader uitlegde wàt de restaurateur nu precies kan leren van Roubo, een vraag waarop in hoofdstuk 8 teruggekomen zal worden.

Frédéric Massie, schrijver over achttiende-eeuwse meubelkunst, en restaurateur René Maubert schrijven over de vervaardigingstechnieken in de marqueterie-meubelen van André-Charles Boulle.⁵⁵ Ook hier is Roubo de voornaamste geschreven bron die gebruikt wordt om waarnemingen aan Boulle-meubelen te toetsen. Massie en Maubert merken op dat veel restaurateurs het nodige aan te merken hebben op *L'Art du menuisier*.⁵⁶ Maar aan de andere kant: 'Il n'en reste pas moins que c'est le seul témoignage écrit qui nous reste de cette période.'⁵⁷

Marqueterie is en blijft een onderwerp dat veel van deze auteurs intrigeert; naast de bronsbeslagen speelt het immers een hoofdrol op veel stukken uit de achttiende eeuw. In zijn catalogus van de Rothschild-verzameling wijdt De Bellaigue een apart hoofdstuk aan de houtsoorten, kleurstoffen, vervaardigings- en afwerktechnieken

---

⁵² Havard, Henry. *La menuiserie*. Parijs: Delagrave, 1921. Havard staat hiermee aan het begin van een opeenvolging van boeken over meubeltechniek, geschreven voor verzamelaars en amateurs; na hem volgden onder anderen Clouzot (Clouzot, Henri. *Les meubles du XVIIIe siècle*. Parijs: Morancé, 1922), Verlet, Mabilie en Bouzin.

⁵³ Verlet, Pierre. *Les meubles français du XVIIIème siècle*. Parijs: PUF, 1982.

⁵⁴ Verlet doelt hierbij op *L'Art du tapissier* van Bimont, op Roubo en op de *Encyclopédie* van Diderot. Verlet. *Les meubles français du XVIIIème siècle*. p. 76.

⁵⁵ Massie, F., Maubert, R. *Reconnaître la marqueterie Boulle*. Parijs: Biro, 1990.

⁵⁶ Chastang is een van degenen die Roubo's informatie niet altijd betrouwbaar achten. Chastang, Yannick. 'Marquetry techniques in Paris during the second half of the 18th century. *Marquetry past and present*. 2nd Scandinavian symposium on furniture technology & design. Vadstena, Sweden. (2007). p. 83.

⁵⁷ Massie, Maubert. *Reconnaître la marqueterie Boulle*. p. 106.

die in marqueteriewerk toegepast werden.⁵⁸ Hij legt duidelijke verbanden tussen Roubo's tekst en de meubelstukken die hij bespreekt, niet zonder een goed inzicht in de tekortkomingen en onjuistheden in de brontekst.

L'Art du menuisier kan ook dienen als bron voor de historische benamingen van onder meer houtsoorten. Dat Roubo's benamingen zo vaak in de literatuur worden genoemd, laat zich voor een deel verklaren uit – alweer – het feit dat *L'Art du menuisier* het eerste boek op meubel- en interieurgebied was waarin deze informatie bijeen was gebracht. Hoewel er vele tientallen inlandse en geïmporteerde soorten in genoemd worden, blijken de gehanteerde benamingen in ruwweg de helft van de gevallen moeilijk of niet herleidbaar te zijn. Wetenschappelijke botanische namen bestonden nog maar nauwelijks en handelsnamen zoals *bois rouge*, *bois jaune*, *bois corail* zijn niet te relateren aan tegenwoordig gangbare benamingen.⁵⁹ De Bellaigue is zich ervan bewust hoe verwarrend Roubo's benamingen zijn maar gebruikt ze toch, met een laconiek ‘This confusion has been respected.’⁶⁰

Michael Stürmer heeft een aantal publicaties het licht doen zien waarin hij zich bezig heeft gehouden met de samenhang tussen de materiaaltechnische en sociaal-economische kant van het topsegment in de meubelmakerij.⁶¹ Stürmers belangstelling geldt vooral de *Hofschler*, de boven de gilden verheven hofmeubelmakers, en hun productie- en marketingmethoden, hun klantenkring en hun economische opkomst en ondergang, steeds met maatschappelijke en economische omstandigheden als achtergrond. Behalve antwoorden op technische vragen put Stürmer uit achttiende-eeuwse bronnen veel gegevens inzake kostprijzen, het verkeer met opdrachtgevers en vakbroeders, en het maatschappelijk perspectief van gezellen en meesters. Roubo is hierbij natuurlijk slechts een van een groot aantal historische bronnen maar hij bewijst zijn bijzondere nut door zijn specificiteit en gedetailleerdheid op technisch gebied. Roubo blijkt hier tegelijkertijd een interessante bron voor sociaal-economische geschiedenis, onder andere vanwege zijn zo goed als unieke *Essais sur le toisé*, zijn opstel over prijsvorming, en hetgeen hij schreef over zijn eigen achtergrond als ambachtsman.

---

⁵⁸ De Bellaigue, Geoffrey. *The James A. Rothschild collection at Waddesdon Manor. Furniture, clocks and gilt bronzes*. Londen: National Trust, 1974. Hiernaast schreef hij een tweetal artikelen over ontwerpen voor marqueterie. Geoffrey de Bellaigue. ‘Engravings and the french eighteenth-century marqueteur.’ I en II. *Burlington Magazine*. vol. 107. no. 746 en 748. (1965).

⁵⁹ Over houtsoorten was al veel geschreven door Savary des Bruslons (1748) en Valmont de Bomare (1765). Van beide werken bestaan meerdere edities. Zoals in hoofdstuk 7.3 ter sprake zal komen, was het verband tussen houtsoort en de boomsoort die het voortbracht, in de achttiende eeuw nog verre van duidelijk. Valmont de Bomare, Jacques-Christophe. *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturel*. Parijs: Didot, 1764. Savary des Bruslons, Jacques. *Dictionnaire universel du commerce, d'histoire naturelle et des arts et métiers*. Nouvelle édition. J. Estienne: Parijs, 1759.

⁶⁰ De Bellaigue. *The James A. Rothschild collection at Waddesdon Manor*. p. 889.

⁶¹ Zijn belangrijkste publicatie op dit gebied is *Handwerk und höfische Kultur. Europäische Möbelkunst im 18. Jahrhundert*. München: Beck, 1982. Stürmer is een vooraanstaand Duits historicus die veel publiceerde over moderne Duitse geschiedenis.

Roubo's werk wordt door verschillende auteurs gebruikt voor het identificeren van historisch gereedschap. Dit is onder meer gedaan door Hummel die het bewaarde gereedschap van het meubel- en klokkenmakersgeslacht Dominy vergelijkt met de afbeeldingen in *L'Art du menuisier*, echter zonder de bijbehorende tekst te raadplegen.⁶² Gezien Hummels onvolkomen begrip van houtambachten zou dit juist zeer waardevol geweest zijn. Het leidt tot onjuiste identificaties en maakt dat veel historisch-technisch interessante gegevens onbenut blijven.

Franse interieurhistorici en liefhebbers hebben in navolging van de achttiende-eeuwse ontwerpers en *magistri elegantiae* de nomenclatuur van het meubel tot een fijne kunst verheven. Het ultieme resultaat daarvan is het monumentale *Le mobilier domestique* (meeste recente editie 2005) van Nicole de Reyniès waarin alle benamingen, vormen en functies van meubelen verzameld zijn.⁶³ Het is een zeer breed werkterrein en ook hier kan Roubo ons onderrichten inzake namen voor zitmeubelen, bedden, commodes enzovoort. Het gebrek aan duidelijkheid inzake de herkomst van benamingen is hier echter nog prangender dan bij houtbenamingen, zoals Roubo maar al te goed wist. De 'pafose' en andere fantasienamen beschouwde hij als '...noms bizarres pour la plupart, & qui n'ont d'autre étymologie que le caprice ou la cupidité des ouvriers & des marchands.'⁶⁴

Meubelrestaurateurs

Een laatste belangrijke groep Roubo-studenten bestaat uit meubelrestaurateurs. Zij raadplegen Roubo voornamelijk als een bron van informatie over de materialen en technieken die zij tegenkomen op de meubelen die zij in behandeling hebben. Ook bij hen gaat veel aandacht uit naar Roubo's uiteenzettingen over de vervaardiging van friseerwerk en bloemmarqueterie en de verschillende bewerkingen die daarbij horen.⁶⁵ Michaelsen c.s. maakt bijvoorbeeld reconstructies op grond van wat Roubo schreef over fineer- en friseertechnieken. Zij ontdekken daarbij onder meer dat de gereedschapsporen die achttiende-eeuwse meubelen vertonen, ook te constateren zijn op de reconstructies.⁶⁶ De conclusie uit hun onderzoek luidt: 'Für die Möbelrestaurierungspraxis ergeben die Untersuchungen zu den Herstellungstechnologien Hinweise für Schadensursachen und einzuleitende

---

⁶² Hummel, Charles F. *With hammer in hand. The Dominy craftsmen of East Hampton, New York*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1968.

⁶³ De Reyniès, Nicole. *Le mobilier domestique. Vocabulaire typologique*. 2 vol. Parijs: Éditions du Patrimoine, 2005. Roubo schreef al dat het opsommen van de talloze meubeltypen die er waren zou moeten uitmonden in *une espèce de nomenclature*. *AdM*. p. 600.

⁶⁴ *AdM*. p. 652.

⁶⁵ Onder meer Chastang en Massie en Maubert benutten de *AdM* als bron voor technieken en vaktermen op marqueteriegebied. Chastang maakt reconstructies van bloemmarqueterie op basis van Roubo's teksten. Chastang. 'Marquetry techniques in Paris during the second half of the eighteenth century;' Massie, Maubert. *Reconnaître la marqueterie Boulle*.

⁶⁶ Michaelsen, H., H. Meyer-Doberenz, J. Kolawski. 'Furnier- und Marketerietechniken der Ebenisten im 18. Jahrhundert nach A.J. Roubo.' *Beiträge zur Erhaltung von Kunstwerken*. 4. (1989). p. 71-90.

Restaurierungsmassnahmen sowie für eine fachgerechte Ergänzung oder Rekonstruktion.’

Onder restaurateurs blijkt veel belangstelling te bestaan voor recepten voor het kleuren van hout. Het kleuren wordt betrekkelijk beknopt behandeld in *L'Art du menuisier*.⁶⁷ Roubo gaf de meest gangbare recepten weer en schreef over zijn experimenten om tot beter houdbare kleuren te komen. In *Vom Färben des Holzes* maken Michaelsen en Buchholz uitgebreid gebruik van Roubo's gegevens over gekleurde houtsoorten en beitsen.⁶⁸ Hun hoofdstuk over *Peinture en bois* volgt in hoofdzaak de tekst van Roubo over het kleuren van fineer en het verwerken van gekleurde fineren. Met verbazing halen zij de in *L'Art du menuisier* vermelde batikachtige manier om fijne nuances in kleurtonen aan te brengen aan als bewijs voor de moeite die men zich in Parijs in de achttiende eeuw getroostte om nieuwe effecten te bereiken. Roubo sprak echter van 'l'expédient que je propose,' wat erop lijkt te wijzen dat het een manier van kleuren was die hij zelf bedacht had.⁶⁹

Oppervlakteafwerkingen worden in *L'Art du menuisier* kort behandeld. Roubo beschreef alleen een aantal afwerkingstechnieken met bijenwas *in extenso*. Een ervan wordt exact nagevolgd bij de restauratie van een schrijftafel van Chevallier.⁷⁰ De (anonieme) auteur past deze methode toe omdat hij hem op een achttiende-eeuws stuk historisch correcter acht dan een politoerafwerking, een negentiende-eeuwse methode die in de restauratie tepas en te onpas is toegepast. Het resultaat geeft het hout volgens de auteur 'un état de fraîcheur incomparable.'

Roubo schreef dat fraai gekleurde fineren bij voorkeur met vernis afgewerkt moeten worden omdat deze zou voorkomen dat de kleuren verschoten. De *vernis de Venise* die hij daarvoor adviseerde, is toegepast door Albeza en Leblanc bij de restauratie van een aan Lannuier toegeschreven commode,⁷¹ 'car il respecte au mieux les couleurs comme le dit Roubo.' Dit laatste is natuurlijk maar ten dele waar en wie een 'historisch verantwoorde' vernis op een Franse Louis XVI commode wil aanbrengen, vindt meer in Watin, Cröker of een van de vele andere traktaten over vernissen die in de achttiende eeuw het licht zagen.

Bij verschillende auteurs zien wij dat Roubo wordt benut als voornaamste of zelfs enige vindplaats. Bij het beschrijven van marqueterietechniek wordt vaak Roubo geraadpleegd terwijl dit onderwerp ook behandeld is in werken uit de zestiende en zeventiende eeuw, zoals de *Principes de l'architecture* van Félibien, een

---

⁶⁷ *AdM.* p. 792-799.

⁶⁸ Michaelsen, Hans, Ralph Buchholz. *Vom Färben des Holzes. Holzbeizen von der Antike bis in die Gegenwart*. Petersberg: Imhoff, 2005.

⁶⁹ Uit zijn tekst komt naar voren dat Roubo zelf met het procédé geëxperimenteerd had. *AdM.* p. 889. Over Roubo's vele ideeën voor verbetering van gangbare methoden, zie hieronder hoofdstuk 7.4 'Kwaliteit van het werk en methodes ter verbetering.'

⁷⁰ B.B. 'Des techniques anciennes.' *L'Objet d'art*. no. 335. 4. (1999). Dit artikel reconstrueert Roubo's belangrijkste wasafwerkingstechniek bij de restauratie van een schrijftafel van Chevallier, belijmd met friseerwerk. Volgens Roubo werd friseerwerk gewoonlijk met was werd afgewerkt. *AdM.* p. 862.

⁷¹ Albeza, Gérard, Frédéric Leblanc. 'Une commode du musée Jacquemart-André à Paris. Étapes d'une restauration fondamentale.' *Technè*. no. 29. (2009) p. 81-88.

tijdgenoot van belangrijke makers van bloemmarqueterie zoals Gole en Van Mekerem.⁷²

Conclusie

Het grote succes dat Leben en veel anderen Roubo's *L'Art du menuisier* toedichten blijkt allerm minst op de eerste editie te slaan maar vooral op de negentiende-eeuwse bewerkingen.⁷³ De eerste editie vond slechts moeizaam kopers en daaronder lijken zeer weinig fijntimmerlieden geweest te zijn. *L'Art du menuisier* was te vinden in bibliotheken van instellingen, welgestelde particulieren en architecten.⁷⁴ De teleurstellende verkoopcijfers, gecombineerd met het gegeven dat het werk vaak alleen werd aangeschaft omdat het onderdeel uitmaakte van de *Description*, leiden tot de ondubbelzinnige slotsom dat *L'Art du menuisier* zijn beoogde publiek van beroepsbeoefenaren niet heeft bereikt. In de negentiende eeuw werden enige tientallen heruitgaven onder Roubo's naam gepubliceerd die met het voortschrijden van de tijd steeds minder van de oorspronkelijke inhoud bevatten. Schrijver en boek verwierven tegelijkertijd meer en meer een canonieke status die daarna alleen nog maar gegroeid is.

Moderne onderzoekers baseren zich doorgaans weer op de achttiende-eeuwse tekst, waarvan zij echter slechts enige *capita selecta* lezen, en op de platen. *L'Art du menuisier* is te gebruiken als vindplaats van een veelheid aan informatie. Uit dit korte literatuuroverzicht blijkt dat het vooral de meubel- en interieurhistorici zijn die hun Roubo openslaan, met uiteenlopende oogmerken. Dat restaurateurs dit veel minder vaak blijken te doen, laat zich enerzijds verklaren uit het eenvoudige gegeven dat restaurateurs minder publiceren, anderzijds uit het feit dat zij *qualitate qua* al beschikken over veel van de technische kennis die voor kunsthistorici nog nieuw is. Wellicht speelt mee dat restaurateurs, zoals hierboven aangehaald, informatie in Roubo enigszins wantrouwen of onvolledig vinden. Zoals ik in hoofdstuk 6 en 7 zal laten zien, is *L'Art du menuisier* niet zo incompleet voor

---

⁷² Félibien, André. *Des principes de l'architecture, de la sculpture, de la peinture, et des autres arts qui en dépendent*. Parijs: Coignard, 1676. Ook Evelyn behandelde in zijn *Sylva* uit 1664 summier gekleurde houtsoorten en kleurprocedures. Evelyn, John. *Sylva, or a discourse of forest trees*. 2 vol. Herdr. vierde editie. Londen: Doubleday, 1908. p. 123, 127.

⁷³ Leben, Ulrich, Susan Gillespie. 'New light on the École gratuite de dessin: the years 1766-1815.' *Studies in the Decorative Arts*, vol. 1. no. 1. (Najaar 1993) p. 109.

⁷⁴ Schmidt vermeldt een exemplaar in de bibliotheek van de achttiende-eeuwse architect Pieter de Swart. Schmidt, F.H. *Pieter de Swart. Architect van de Achttiende eeuw*. Zwolle: Waanders, 1999. p. 178. Von Pfeil veronderstelt dat Markgraf Alexander von Brandenburg-Ansbach het werk in Parijs aanschafte vanwege de *minutiöse Konstruktionsanweisungen* die erin staan. Pfeil, Christoph Graf von. *Die Möbel der Residenz Ansbach*. München: Prestel, 1999. p. 30. Van de Vijver vermeldt dat naast architectuurboeken een vijftal exemplaren van de *AdM* als prijzen werden uitgelooft aan bouwkunststudenten aan de Akademie voor Schoone Kunsten te Leuven. Van de Vijver, Dirk. 'Medailles, boeken en plechtige woorden: de prijsuitreikingen in de bouwkunst aan de "Akademie voor Schoone Kunsten" te Leuven, 1800-1830.' *Revue belge de philologie et d'histoire*. t. 83. fasc. 2. (2005).

degene die weet waar hij of zij moet zoeken; Roubo is zeer betrouwbaar op het gebied van zijn eerste competentie, de *menuiserie en bâtiment*, maar wat hij schreef over koetsen, meubelen en spalierwerk, is informatie die in mindere mate uit de eerste hand kwam. Veel moderne auteurs zijn zich hiervan niet bewust, noch van Roubo's opdracht van de kant van de Académie om het ambacht normatief te beschrijven en de lat daarbij zeer hoog te leggen.

Vergeleken met de zeer frequente reconstructieonderzoeken die uitgevoerd worden op basis van receptenboeken, moeten wij constateren dat slechts zeer weinigen reconstructieonderzoek hebben gedaan op basis van *L'Art du menuisier*. Ook worden bij restauraties nauwelijks procedés toegepast die erin te vinden zijn. Dit neemt niet weg dat verschillende auteurs van mening zijn dat Roubo een duidelijk nut heeft voor de restaurateur. De verklaringen van Verlet en Michaelsen dat bestudering van historische bronnen van groot belang is voor de restauratie, worden niet onderbouwd en lijken zij als vanzelfsprekend te beschouwen. Op deze kwestie zal nader ingegaan worden in hoofdstuk 8.

Een andere belangrijke conclusie die uit dit receptieonderzoek getrokken moet worden, is dat slechts een gering aantal passages uit *L'Art du menuisier* wordt benut, te weten de stukken over houtsoorten en hun benamingen, exotische materialen, gereedschappen, marqueterietechnieken en kleurrecepten. De delen over betimmeringen, koetsen en spalierwerk worden alleen door een klein aantal specialisten gelezen hoewel, zoals ik hieronder zal laten zien, daar de gegevens te vinden zijn die in feite de onderbouw vormen voor de delen over *menuiserie en meubles* en *ébénisterie*. Vooral de beide delen over betimmeringen staan vol met meubelmakerstechnieken. De platen lijken bovendien meer dan de teksten aantrekkingskracht uit te oefenen en worden soms overgenomen en geïnterpreteerd zonder dat de tekst wordt gelezen waar zij bijhoren.